"इति व्यवच्छिद्य स पाण्डवेयः
प्रायोपवेशं प्रति विष्णुपद्याम्।
दध्यौ मुकुन्दाङ्घ्रिमनन्यभावो
मुनिव्रतो मुक्तसमस्तसङ्गः॥")

अस्याः कारणं यथा,—

नारद उवाच।

"कलेः पञ्चसहस्राब्दे समतीते सुरेश्वरी।
क्व गता सा महाभाग तन्मे व्याख्यातुमर्हसि॥

नारायण उवाच।

गङ्गा सरस्वती लक्ष्मीश्चैतास्तिस्रो हरेः प्रियाः।
तुलसीसहिता ब्रह्मन् चतस्रः कीर्त्तिताः श्रुतौ॥

नारद उवाच।

बभूव सा मुनिश्रेष्ठ गङ्गा नारायणप्रिया।
अहो केन प्रकारेण तन्मे व्याख्यातुमर्हसि॥

नारायण उवाच।

पुरा बभूव गोलोके गङ्गा सा द्रवरूपिणी।
राधाकृष्णाङ्गसंभूता तदंशा तत्स्वरूपिणी॥
द्रवाधिष्ठातृदेवी सा रूपेणाप्रतिमा भुवि।
सा सकामा कृष्णपार्श्वे समुवास सलज्जिता॥
प्रफुल्लवदना हर्षान्नवसङ्गमलालसा।
मूर्च्छिता प्रभुरूपेण पुलकाङ्कितविग्रहा॥
एतस्मिन्नन्तरे तत्र विद्यमाना च राधिका।
गोपीत्रिंशत्कोटिवृता कोटिचन्द्रसमप्रभा॥
कोपेन रक्तपद्मास्या रक्तपङ्कजलोचना।
सुचारुरागसंयुक्तभोष्ठं कम्पयती रुषा॥
ताञ्च दृष्ट्वा समुत्तस्थौ कृष्णः सादरपूर्व्वकम्।
उत्थाय गङ्गा सहसा सम्भाषाञ्च चकार सा॥
कुशलं परिपप्रच्छ भीतातिविनयेन च।
ध्यानेन शरणापन्ना श्रीकृष्णचरणाम्बुजे॥
तद्धृत्पद्मस्थितो विष्णुर्भीतायै चाभयं ददौ।
बभूव स्थिरचित्ता सा सर्व्वेश्वरवरेण च॥
ऊर्द्ध्वसिंहासनस्थाञ्च राधां गङ्गा ददर्श सा।
एतस्मिन्नन्तरे राधा जगदीशमुवाच सा॥
केयं प्राणेश कल्याणी सस्मिता तन्मुखाम्बुजम्।
पश्यन्ती सस्मितं पार्श्वे सकामा वक्रलोचना॥
त्वञ्चापीमां सन्निरीक्ष्य सकामः सस्मितः सदा।
मयि जीवति गोलोके भूता दुर्वृत्तिरीदृशी॥
त्वमेवैवञ्च दुर्वृत्तं वारंवारं करोषि च।
क्षमां करोमि प्रेम्णा च स्त्रीजातिः स्निग्ध-
मानसा॥
संगृह्येमां प्रियामिष्टां गोलोकाद्गच्छ लम्पट।
अन्यथा न हि ते भद्रं भविष्यति व्रजेश्वर॥
इत्येवमुक्त्वा सा राधा रक्तपङ्कजलोचना।
गङ्गां वक्तुं समारेभे नम्रास्यां लज्जितां सतीम्।
गङ्गा रहस्यं विज्ञाय योगेन सिद्धयोगिनी।
तिरोभूय सभामध्यात् स्वजलं प्रविवेश सा॥
राधा योगेन विज्ञाय सर्व्वत्रावस्थिताञ्च ताम्।
पानं कर्त्तुं समारेभे गण्डूषात् सिद्धयोगिनी॥
गङ्गा रहस्यं विज्ञाय योगेन सिद्धयोगिनी।
श्रीकृष्णचरणाम्भोजं विवेश शरणं ययौ॥
गोलोकञ्चैव वैकुण्ठं ब्रह्मलोकादिकं तथा।
ददर्श राधा सर्व्वत्र नैव गङ्गां ददर्श सा॥
ब्रह्मविष्णुशिवानन्तधर्म्मेन्द्रेन्दुदिवाकराः।
मनवो मुनयः सर्व्वे देवाः सिद्धास्तपस्विनः॥
गोलोकञ्च समाजग्मुः शुष्ककण्ठोष्ठतालुकाः।
सर्व्वे प्रणेमुर्गोविन्दं सर्व्वेशं प्रकृतेः परम्।
विज्ञाय तदभिप्रायं तानुवाच सुरेश्वरः॥

श्रीभगवानुवाच।

आगताः सुमहाभागा गङ्गानयनकारणात्।
गङ्गा मच्चरणाम्भोजे भयेन शरणं गता॥
राधेमां पातुमिच्छन्ती दृष्ट्वा मां सन्निधानतः।
दास्यामीमां बहिष्कृत्य यूयं कुरुत निर्भयाम्॥
श्रीकृष्णस्य वचः श्रुत्वा सस्मितः कमलोद्भवः।
तुष्टाव सर्व्वाराध्यां तां राधां श्रीकृष्णपूजिताम्॥
वक्त्रैश्चतुर्भिः संस्तूय भक्तिनम्रात्मकन्धरः।
धाता चतुर्णां वेदानामुवाच चतुराननः॥
गङ्गा त्वदङ्गसंभूता प्रभोश्च रासमण्डले।
युवयोर्द्रवरूपा सा मुग्धयोः शङ्करस्वरात्॥
कृष्णांशा च त्वदंशा च त्वत्कन्यासदृशी प्रिया।
त्वन्मन्त्रग्रहणं कृत्वा करोतु पूजनं तव॥
भविष्यति पतिस्तस्या वैकुण्ठेशश्चतुर्भुजः।
ब्रह्मणो वचनं श्रुत्वा स्वीचकार च सस्मिता॥
बहिर्बभूव सा कृष्णपादाङ्गुष्ठनखाग्रतः।
तत्रैव संवृता शान्ता तस्थौ तेषाञ्च मध्यतः॥
उवास तोयादुत्थाय तदधिष्ठातृदेवता।
तत्तोयं ब्रह्मणा किञ्चित् स्थापितञ्च कमण्डलौ॥
किञ्चिद्दधार शिरसि चन्द्रार्द्धे चन्द्रशेखरः।
गङ्गायै राधिकामन्त्रं प्रददौ कमलोद्भवः॥
गङ्गा तामेव संपूज्य वैकुण्ठं प्रययौ सती।
गोलोके च स्थिता गङ्गा वैकुण्ठे शिवलोकके॥
ब्रह्मलोके तथान्यत्र यत्र तत्र पुरा स्थिता।
तत्रैव सा गता गङ्गा चाज्ञया परमात्मनः॥
निर्गता विष्णुपादाब्जात् तेन विष्णुपदी स्मृता॥"
इति श्रीब्रह्मवैवर्त्ते प्रकृतिखण्डे गङ्गोपाख्यानं ९
अध्यायः॥*॥ वृषवृश्चिकसिंहकुम्भसंक्रान्तयः।
यथा, भविष्यमात्स्यज्योतिषेषु।
"धनुर्मिथुनकन्यासु मीने च षड़शीतयः।
वृषवृश्चिककुम्भेषु सिंहे विष्णुपदी स्मृता॥"
अपि च।
"एवञ्च षड़शीत्यादिष्ववकाशमलभमानम्।
अर्व्वाक् षोड़श विज्ञेया नाड्यः पश्चाच्च षोड़श॥
कालः पुण्योऽर्कसंक्रान्तेर्विद्वद्भिः परिकीर्त्तितः॥"
इति शातातपीयं दिवा विष्णुपदीविषयम्॥
अतएव जावालीवृहद्वशिष्ठौ।
"पुण्यायां विष्णुपद्याञ्च प्राक् पश्चादपि षोड़श।"
तत्र स्नानादिफलम्।
"अयने कोटिगुणितं लक्षं विष्णुपदीषु च।
षड़शीतिसहस्रन्तु षड़शीत्यामुदाहृतम्॥"
इति तिथ्यादितत्त्वम्॥

विष्णुपदीचक्रं, क्ली, (विष्णुपद्याश्चक्रम्।) ज्यैष्ठाग्रहायणभाद्रफाल्गुनमासीयरविसंक्रमकालीननक्षत्रविन्यासाङ्गकशुभाशुभफलज्ञापकनराकारचक्रम्। यथा,—
"ऋक्षे संक्रमणं यत्र विष्णुपद्यां मुखे तु तत्।
चत्वारि दक्षिणे बाहौ त्रीणि त्रीणि पदद्वये॥
चत्वारि वामबाहौ च हृदये पञ्च निर्द्दिशेत्।
अक्ष्णोर्द्वयं द्वयं योज्यं मूर्द्ध्नि द्वौ चैककं गुदे॥"
फलं यथा,—
"रोगो भोगस्तथा यानं बन्धनं लाभ एव च।
ऐश्वर्य्यं राजपूजा च अपमृत्युरिति क्रमात्॥"
इति ज्योतिस्तत्त्वम्॥

विष्णुभक्तिः, स्त्री, (विष्णौ भक्तिः।) भगवत्सेवा। यथा,—

सूत उवाच।

"विष्णुभक्तिं प्रवक्ष्यामि यया सर्व्वमवाप्यते।
यथा भक्त्या हरिस्तुष्येत्तथा नान्येन केनचित्॥
महतः श्रेयसो मूलं प्रवसः पुण्यसन्ततेः।
जीवितस्य फलं स्वादु ददाति स्मरणं हरेः॥
भज इत्येष वै धातुः सेवायां परिकीर्त्तितः।
तस्मात् सेवा बुधैः प्रोक्ता भक्तिसाधनभूयसी॥
ते भक्ता लोकनाथस्य नामकर्म्मादिकीर्त्तने।
मुञ्चन्त्यश्रूणि संहर्षात् ये च हृष्टतनूरुहाः॥
जगद्धातुर्म्महेशस्य दिव्याज्ञा चरणाव्ययाः।
इह नित्यक्रियाः कुर्य्युः स्निग्धा ये वैष्णवास्तु ते॥
प्रणामपूर्व्वकं क्षान्त्या यो वदेद्वैष्णवो हि सः।
तद्भक्तजनवात्सल्यम्पूजायाञ्चानुमोदनम्।
तत्कथाश्रवणे प्रीतिः स्वरनेत्राङ्गविक्रिया॥
येन सर्व्वात्मना विष्णौ भक्त्या भावो निवेशितः।
विप्रेष्वीश्वरदृष्टिश्च महाभागवतो हि सः॥
विष्णोश्च कारणं नित्यं तदन्नं दम्भवर्जितम्।
स्वयमभ्यर्च्चनञ्चैव यो विष्णुं चोपजीवति॥
भक्तिरष्टविधा ह्येषा यस्मिन् म्लेच्छेऽपि वर्त्तते॥
स विप्रेन्द्रो मुनिः श्रीमान्सजातः स च पण्डितः।
तस्मै देयं ततो ग्राह्यं स च पूज्यो यथा हरिः॥
स्मृतः संभाषितोऽद्यापि पूजितो वा द्विजोत्तमः।
पुनाति भगवद्भक्तस्तपसोऽपि यदृच्छया॥
प्रणताय प्रपन्नाय तवास्मीति च यो वदेत्।
अभयं सर्व्वभूतेभ्यो दद्यादेतद्व्रतं हरेः॥
मन्त्रवाजिसहस्रेभ्यः सर्व्ववेदान्तपारगाः।
सर्व्ववेदान्तवित् कोट्या विष्णुभक्तो विशिष्यते।
ऐकान्तिकाश्च पुरुषा गच्छन्ति परमं पदम्॥
एकान्तेनासमो विष्णुर्यस्मादेषां परायणः।
तस्मादेकान्तिनः प्रोक्तास्तद्भागवतचेतसः॥
प्रियाणामपि सर्व्वेषां देवदेवस्य सुप्रियः।
आपत्स्वपि सदा यस्य भक्तिरव्यभिचारिणी॥
या प्रीतिरविवेकानां विषयेष्वनपायिनी।
विष्णुं संस्मरतः सा मे हृदयान्नोपसर्पतु॥
अन्तर्गतोऽपि वेदानां सर्व्वशास्त्रार्थवेद्यपि।
यो न सर्व्वेश्वरे भक्तस्तं विद्यात् पुरुषाधमम्॥
नाधीतवेदशास्त्रोऽपि न कृताध्वरसंस्तरः।
यो भक्तिं वहते विष्णौ तेन सर्व्वं कृतं भवेत्॥
यज्ञानां क्रतुमुख्यानां सर्व्वेषां पारगा अपि।
न तां यान्ति गतिं भक्त्या यां यान्ति मुनिसत्तम॥
यः कश्चिद्वैष्णवो लोके मिथ्याचारोऽप्यनाश्रमी।
पुतानि सकलान् लोकान् सहस्रांशुरिवोदितः॥
ये नृशंसा दुरात्मानः पापाचाररतास्तथा।